

CSOMA VILMOS

az Országos Pedagógiai Intézet (Budapest) munkatársa

A beszélgetés módszerének alkalmazása az 1—4. osztályban

Az általános iskola 1—4. osztályában különböző módszereket alkalmazunk a tantervi ismeretanyag eredményes feldolgozásához, az ismeretek gyakorlati alkalmazásához. *Bemutatással* a tanulók életközelségébe visszük a természet tárgyait, a természet és a társadalom jelenségeit. *Magyarázattal* feltárjuk a tárgyak és jelenségek közötti összefüggéseket. *Elbeszéléssel* érzékelhetővé tesszük a felszabadulás előtti élet jellegzetességeit. *A tankönyvek használatával* a szövegtanulás jártasságát alakítjuk. *A beszélgetéssel* keressük a tárgyak és jelenségek legjellemzőbb ismeretjegyeit, megállapítatjuk az elemi összefüggéseket és megfogalmaztatjuk az egyszerű általánosításokat. Ezek az és a még fel nem sorolt módszerek (kirándulás, kísérlet stb.) természetesen nem elszígerelten jelentkeznek az 1—4. osztály oktató-nevelő munkájában. Összefonódnak, rövid időn belül is váltják egymást a felmerülő szükségletek szerint.

Az 1—4. osztályban egyik leggyakrabban használt módszer a beszélgetés. Ez a módszer felel meg legjobban a gyermekek életkorának; ezzel kapcsolhatjuk be őket a legeredményesebben az osztály közös munkájába. A beszélgetésnek két formáját különböztetjük meg: heurisztikus és katekizáló beszélgetést. Mindkettőt alkalmazzuk az 1—4. osztályban.

A *heurisztikus* beszélgetést alkalmazzuk pl. amikor konkrét megfigyelések alapján bizonyos összefüggések felismeréséhez kívánjuk juttatni a tanulókat. Tavasszal az 1. osztályban megfigyeltetjük azt, hogy a nap melegebben süt, a hó és a jég elolvadt, a fű kizöldült, a fák rügyei szétpattantak, és megjelentek az első levelek. Előtűnnek az első virágok, a munka megindul a szántóföldeken és a kertekben. Észrevétetjük az emberek ruházkodásában beállott változásokat. E sok tapasztalat nyomán megindulhat egy olyan beszélgetés, amely a tanulókat összefüggések feltáráshoz, általánosításokhoz vezet el. Figyeljük meg a beszélgetés alakulását egy tanítási órészletben:

Tanító: Csütörtökön, mielőtt elindultunk sétálni, hogyan öltözködtünk fel?

Tanuló: Tavaszi kabátot vettem fel.

Tanuló: Én már nem hordok nagykabátot. Meleg van.

Tanuló: Az udvaron már kabát nélkül játszunk.

Tanító: Jól van gyerekek. Tavasszal tehát könnyebb ruhát veszünk magunkra. Hogyan öltözködünk télen?

Tanuló: Télen nagykabátot hordtam. A fejemen meleg sapka volt.

Tanuló: Édesanyám meleg harisnyát adott rám.

Tanuló: Tanító néni, én meleg sálát is hordtam.

Tanuló: Nekem meleg kesztyűm is volt. Mindig fázott a kezem.

Tanító: Miért öltözködünk télen melegebben mint most?

Tanuló: Azért, mert esett a hó, hideg volt.

Tanító: A nap nem melegített. Mindig fúj a szél.

Tanító: Télen tehát a hideg idő miatt öltözködtünk melegen. Most már felmelegedett a levegő, mert a nap erősebben süt. A bundát, a meleg kesztyűt, a sálát eltettük jövőre. Mit vettünk észre Pistáék kertjében? stb.

Megfigyelhetjük, hogy a heurisztikus beszélgetési mód azért volt alkalmazható, mert a tanító a tanulóknak már korábban szerzett személyes tapasztalataira, az általa irányított megfigyelések eredményeire támaszkodott. Kérdései felidéztek az elemi általánosításhoz szükséges tapasztalati anyagot. Ebben az osztályban (1. osztály) természetesen a nevelő fogalmazta meg egyszerű módon az általánosítást, mert a gyermekek erre még képtelenek. A tanulóknak az elemzésbe való fokozatos és következetes bekapcsolásával jutunk el odáig, hogy az általánosítások kialakításában is mindig nagyobb részüket lesz. Ebben különbözik ez a beszélgetési mód a „kérdve-kifejtéstől”, amelynek alkalmazásával napjainkban is találkozunk, és amelynek keretében olyan összefüggések, általánosítások „kisajtolásához” igyekeznek eljutni, amelyeknek nincs meg a megfelelő tapasztalati alapja. A kérdve-kifejtésnél fordul elő aztán leggyakrabban, hogy a tanító olyan kérdésekkel igyekszik segíteni a tanulókat, amelyek magukban foglalják a feleletet.

A heurisztikus beszélgetési mód természetesen lassú ütemű, mert a gyermekeknek a tapasztalatok felelevenítéséhez, a gondolatok nyelvi megfogalmazásához időre van szükségük.

A beszélgetés másik módja, mint már az előzőekben mondtuk, a *katekizáló* beszélgetés. Ezzel a beszélgetési móddal felidézzük, számonkérjük, begyakoroljuk, megszilárdítjuk, ellenőrizzük a tanulók ismereteit. Mivel itt már meglévő ismeretekről van szó, ez a beszélgetési mód már sokkal gyorsabb, élénkebb lesz. Lássunk erre a beszélgetésre is egy rövid órarészletet!

Tanító: Mondjátok el milyen a tavaszi időjárás!

Tanuló: Tavasszal melegen süt a nap. Sok eső esik. Gyakran fúj a szél.

Tanító: Neveztétek meg azokat a madarakat, amelyeket télen megfigyeltünk!

Tanuló: Varjú, veréb.

Tanuló: Cinkét is láttunk.

Tanító: Most milyen madarak érkeztek vissza?

Tanuló: A fecske.

Tanuló: A gólyák is visszajöttek stb.

Bármelyik beszélgetésről (heurisztikus vagy katekizáló) legyen is szó, a tanító-kérdései módjának döntő szerepe van. A helyes kérdés ugyanis jelentős mértékben elősegíti a tanulók aktív bekapcsolódását az elemzésbe, az általánosítások megállapításába, a tanultak összefoglalásába. A tapasztalatok azt igazolják, hogy az 1–4. osztályban a tanító kérdéseinek nagyon *egyszerűeknek* kell lenniük. Nem szabad a köznyelvben nem használt idegen szavakat, tudományoskodó kifejezéseket tartalmazniuk. Óramegfigyeléseim alátámasztják azt is, hogy kerülnünk kell az *általános jellegű kérdéseket*, mert ezek nagyon különböző feleleteket eredményeznek. A kérdéseknek *rövidnek* kell lenniük, mert a tanulók ebben a korban még képtelenek egy hosszabb kérdésben eligazodni és megállapítani azt, hogy mire feleljenek. A homályos, bőbeszédű kérdésfeltevések zavarják a gyermekeket, és ha tudják is azt, amit válaszolniuk kellene, nem merik elmondani, mert a kérdést nem tudják felidézni. Helyesnek látszik a kérdésnek olyan megfogalmazása, hogy azok *tartalmilag pontos-*

sak, könnyen érthetőek legyenek. El kell kerülnünk az olyan szuggesztív kérdéseket is, amelyek a feleletet magukban hordják. A helyes kérdések serkentsék gondolkodásra a tanulókat, keltsenek bátorságot bennük a feleletek megfogalmazására és kifejezésére.

A tanítás osztálykeretben történik. Intézzük kérdéseinket az osztály minden tanulójához. A feleletet viszont csak egy felszólított tanuló adja meg. Többen kiegészítik, javítják a feleletet. Amennyiben a válaszok nem kielégítőek, a tanító kiegészítő kérdéseket tesz fel. Ez azonban nem azonos a sugalmazó kérdéssel. Ebben az esetben a tanulók egy másik oldalról közelítik meg a helyes feleletet.

A nevelő kérdésének van még egy fontos kritériuma. Ez a *türelem*. Az 1–4. osztályos tanulók gondolkodása, kifejezési módja lassúbb, mint a kérdést feltevő felnőttné. Feltétlenül szükséges, hogy megvárjuk és meghallgassuk, amit a tanuló mondani akar, és ne vágjuk ketté gondolatmenetét egy másik kérdéssel. A türelmetlenség meggátolja a tanulókat a felelet végiggondolásában, kifejtésében, bátortalanná teszi őket, és ez passzivitást eredményez.

A következőkben vizsgáljunk meg egy-két olyan órarészletet, amelyek azt mutatják, hogy a helytelen kérdések mennyire befolyásolják a tanulók aktív bekapcsolódását az elemzés munkájába. Először olyan részletet választunk ki, amelyben a nevelő *sok felesleges kérdést tesz fel*. A kérdésekkel megakadályozza az egységes kép kialakítását a tanulóknál. A 3. osztályban Ludas Matyi c. népmesét dolgozták fel. Nézzük meg, hogyan verte meg Matyi harmadszor Döbrögit.

Tanító: Hogyan verte meg Matyi Döbrögit harmadszor? Olvasd fel!

Tanuló: (Hangosan olvassa a megfelelő részt.)

Tanító: Minek öltözött fel Matyi?

Tanuló: Lókupecnek.

Tanító: Ki az a lókupec?

Tanuló: Aki lovat vesz és elad.

Tanító: Lókereskedő. Mit látott a városban?

Tanuló: Egy embernek volt két kehes lóva.

Tanító: Mi az, hogy kehes?

Tanuló: Köhög, beteg.

Tanító: Tüdőbajos. Mit mondott Matyi a gazdának?

Tanuló: Megveszi a lovat, ha elkiáltja, hogy én vagyok Ludas Matyi, mikor erre jön Döbrögi.

Tanító: Mit mondott a gazda?

Tanuló: Szívesen megteszi.

Tanító: Mit csinált Döbrögi?

Tanuló: Utána küldte a kocsist.

Tanító: Mit csinált Matyi?

Tanuló: Elverte magyárosan Döbrögit.

Amint látjuk, a tanító kérdéseivel maga akadályozza meg, hogy a tanulók beszámoljanak a tényanyag megértéséről. Ebben az esetben az elemző munka elaprózása gátolja a gondolkodás fejlődését és egy olyan általánosítás kialakítását, hogy Ludas Matyi ötletességével legyőzi az akadályokat, kimondott szavát beváltja, megbünteti a népét sanyargató földesurat.

A beszélgetésben való aktív részvétel szempontjából hátrányos az a kérdéses mód is, amikor *több kérdés hangzik el* egymás után. Ezek a kérdések csak kifejezési formájukban különböznek, tartalmukban megegyeznek. Ahhoz azonban elegendők, hogy megzavarják a tanulókat. Az első kérdés után meginduló gondolkodási folyamatot megakadályozzák, és megnehezítik az értelmes válasz megfogalmazását. Egy

2. osztályos olvasási órán a *Levelek hullása* c. olvasmányt dolgozták fel. A tanulók többek között arról is olvastak, hogyan változik meg ősszel a kert képe. A nevelő ezzel a résszel kapcsolatosan a következőket kérdezte:

Tanító: Mi mutatja, hogy nagyon csúnya a kert? Nagyon szomorú a kert? Miből látjuk és miért olyan sivár?

Tanuló: Ősszel.

Tanító: Mi következik ebből?

Tanuló: Nem kap táplálékot.

A nevelő a lombhullásra, a földet takaró megsárgult, elszáradt levelekre kívánta a figyelmet irányítani. Ez azonban az egyszerre feltett három kérdéssel nem sikerült. A tanulók nem tudták, hogy mit kell válaszolniuk, és az egyik gyermek az érdeklődés előterében álló évszakot nevezte meg. A nevelő sem tudta pontosan, hogy mit és hogyan kérdezett, és így a felelettel megelégedve, az elemzést tovább folytatta.

Előfordul, hogy az elemzés során *több különböző tartalmú kérdést teszünk fel egy időben*. Ebben az esetben a tanulók nem tudják figyelmüket a leglényegesebb kérdésre összpontosítani. Rendszerint az utolsónál ragadnak meg, és erre próbálnak feleletet adni. Egy 2. osztályban A mozdonyvezető c. olvasmányt elemezték. A nevelő elvezette az olvasási órát megelőzően a tanulókat az állomásra. Szívesen megmutatták nekik a mozdonyokat. Találkoztak a fűtővel, a különböző munkát végző vasutasokkal. Az olvasmány eredményes elemzésének meg volt tehát a szemléletes alapja. Mégsem sikerült az elemzés, mert a nevelő több alkalommal három-négy különböző kérdést adott fel egyszerre.

Tanító: Kikkel találkoztunk még a vasúton?

Tanuló: Vasutasokkal.

Tanító: Mi a feladatuk? Miért élnek? Fontos ez?

Tanuló: Fontos. Nem tudnánk utazni.

Tanító: Fontos bizony. A vasúton láttuk, hogy kocsit állt meg egy ház előtt. Milyen ház volt ez? Kiket láttunk benne? Mit raktak le?

Tanuló: Csomagokat raktak le.

A tanulók válaszaiból kitűnik, hogy egy kérdés ragadja meg figyelmüket — talán nem is a legfontosabb —, és erre felelnek. Több kérdés egy időben való feltevésekor rendszerint változás áll be az elemzés előre eltervezett menetében is, és így kétséges, hogy a tanulók eljutnak-e a kitűzött általánosításhoz.

Olyan kérdéseket is teszünk fel gyakran a beszélgetések során, amelyekre a tanulók *egy szóval válaszolnak*. Ez is hátrányos, mert a tanulók csak gondolattörődékeket fogalmaznak meg, és gyakran helyeslő, illetve tagadó választ adnak. Egy 2. osztályban A jó orvosság c. olvasmányt elemezték. Az óra egyik részében az elemzést szolgáló beszélgetés a következőképpen ment végbe:

Tanító: Hová mentek nyáron?

Tanuló: A tanyára.

Tanító: Mit kívánt Panni reggel?

Tanuló: Tejet.

Tanító: Mi adta a tejet?

Tanuló: Tehén.

Tanító: Délben hová mentek?

Tanuló: A mezőre.

Tanító: Közel volt?

Tanuló: Nem. stb.

A beszélgetésnek ebből a részből láthatjuk, hogy a tanulók gondolkodási és kifejező tevékenysége a minimumra csökkent.

Az 1–4. osztályba járó tanulók kicsik, értelmük csak most indul fejlődésnek igazán. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy a gyermekekhez való leereszkedés indoklásaként „édeskés” hangot használjunk. Nagyon visszatetsző az, amikor ilyen bevezetést adunk kérdéseinknek:

– Ugye Pistike, te meg tudnád mondani a tanító néninek

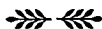
– Hiszen te olyan okos vagy, mondd meg nekem

– Te már sokat tudsz, felelj nekem erre a kérdésre

Az ilyen és hasonló bevezetésekkel megfogalmazott kérdések gyakran elterelik a tanulók figyelmét a lényegről. Az első szavak elhangzásakor a legaktívabb a figyelem és a hosszú bevezetés alatt fokozatosan csökken. Amikor pedig a tulajdonképpeni kérdés következik, a tanuló már elfáradt, és nem tudja követni a nevelőt. A kérdésre nem tud válaszolni és ezért figyelmeztetésben részesül.

Ügyelnünk kell végül arra is, hogy kérdéseink nyelvtanilag is helyesek legyenek. A kérdőszó a mondat elején álljon, az *e* kérdőszócsonka az állítmányhoz kapcsolódjék stb.

A beszélgetések eredményes vezetése szakértelmet, figyelmet és türelmet kíván a tanítótól. A felsorolt példákkal szeretnénk hozzájárulni ahhoz, hogy az 1–4. osztályban — szinte minden tanítási órán használt beszélgetési módszert tudatosan, könnyen alkalmazzuk, és ezáltal is fokozzuk a tanulók bekapcsolódását az ismeretek feldolgozásába, alkalmazásába.

Dr. BÖRCsök VINCE

tanár, Szeged

A mértékváltások tanításának néhány kérdése az általános iskola I–IV. osztályában

A szakfelügyelői, igazgatói óraelemzések mindjobban foglalkoznak a számtan tanítás e témakörével. Hangsúlyozzák fontosságát és az eredmények, hiányosságok feltárásával igyekeznek ráirányítani a figyelmet. Jelentőségével a gyakorló pedagógusok is tisztában vannak, hiszen a gyakorlatban, az életben bármilyen foglalkozást veszünk alapul, mindennap találkozunk vele. Rendkívül nagy szerepe van a tanulók logikus gondolkodásra való nevelésében. A következtetések egész láncolatát gyakorolhatják a tanulók a mértékváltások közben. E munka jó elvégzése, a jó eredmények elérése sokoldalú, változatos nevelői munkát igényel. Elgondolkoztató, hogy — tallózva a gyakorlati munkát segítő, támogató módszertani tanulmányok sűrűjében —, kevés olyan cikket találunk, amelyik konkrétan foglalkozna a mértékváltások tanításával és a bégyakorlás mikéntjével. Pedig az I–IV. osztály nevelőinek szakmai tanácskozásain a panaszok, kétségek özöne hallható. Panaszkodnak az eredménytelenségekről, egyes osztályokban előadódó fokozottabb nehézségekről. Általában nincsenek megelégedve az eredményekkel, nincs kitaposott, jónak hitt, bevált módszerük. Élénk érdeklődéssel figyelik egymás munkáját. Keresik, kutatják azt a legkönnyebben járható utat, amellyel a jó eredményhez el lehet jutni.